

UDK: 821.112.22

Dilbar TOSHEVA,
Qarshi davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi, PhD
E-mail: maftuna@mail.ru

PhD, dotsent M.Omonova taqrizi asosida

KOMPLEKS ELEKTRON O'QUV LUG'ATLARINI TUZISH USULLARI VA ULARDAN FOYDALANISHNING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolaning maqsadi ma'lum bir sohadagi bir qator fanlardan to'liq elektron o'quv lug'atini yaratish zarurligini asoslash, uning ta'lim makonida tutgan o'rnini ko'rsatish, to'ldirish tamoyillari va xususiyatlaridan iborat. Tadqiqotning ahamiyati shundaki, unda kompleks o'quv elektron lug'atning mikro va makro tuzilmasi batafsil tavsiflangan, elektron lug'atning qog'oz analogiga nisbatan afzalliklarini bayon qilgan.

Kalit so'zlar: antonimlik, elektron o'quv lug'ati, lug'atni tahrirlash usullari, lug'atga kirish, lug'atning makro va mikro tuzilishi, dominant tushunchalar.

МЕТОДЫ СОЗДАНИЯ КОМПЛЕКСНЫХ ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНЫХ СЛОВАРЕЙ И ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Аннотация

Цель статьи – обосновать необходимость создания полноценного электронного учебного словаря по ряду дисциплин заданной области, показать его место в образовательном пространстве, принципы и особенности его комплектации. Значимость исследования заключается в том, что в нем подробно описана микро- и макроструктура комплексного учебного электронного словаря, обозначены преимущества электронного словаря перед его бумажным аналогом.

Ключевые слова: антонимия, электронный учебный словарь, методы редактирования словаря, словарная статья, макро- и микроструктура словаря, доминантные понятия.

APPROACHES TO THE COMPILATION OF COMPLEX ELECTRONIC EDUCATIONAL DICTIONARY AND KEY ASPECTS OF THEIR PRACTICAL APPLICATION

Annotation

The purpose of the article is to justify the need to create a complete electronic educational dictionary in a number of disciplines in a given field, to show its place in the educational space, the principles and features of its completion. The significance of the study is that it describes in detail the micro and macro structure of a complex educational electronic dictionary, and outlines the advantages of an electronic dictionary over its paper analogue.

Key words: antonymy, electronic educational dictionary, dictionary editing methods, dictionary entry, macro and micro structure of the dictionary, dominant concepts.

Kirish. O'quv izohli lug'atlar tilni o'rganishda va undan foydalanishda muhim vositadir. Ular so'zlarning ma'nolari, talaffuzi, grammatik shakllari va kontekstda qo'llanishini aniq va tushunarli tarzda tushuntiradi. Lug'atlarning asosiy funksiyalari ilmiy, o'quv va amaliy til sohasida yuksak samaradorlikka erishish uchun zarurdir. Zamonaviy ta'lim makonining asosiy tendentsiyasi bo'lajak mutaxassislarda tizimli tafakkur va uning asosida insoniyat hayoti davomida global muammolarni individual idrok etishni ifodalovchi dunyoqarashni shakllantirishdir. Mahalliy olimlarning fikriga ko'ra, bilimlarning mustahkam tizimini yaratish faqat predmet obrazini to'liq yaratish, uning faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydigan asosiy aloqalarni, o'zaro bog'liqliklarni ajratib ko'rsatish, o'quv materialini qayta qurishni talab qiladigan integral xususiyatlarni shakllantirish, shu bilan birga uni kompleks to'plash mumkin. Bunday qayta tashkil etish fanlararo aloqalarni o'rnatishga yordam beradi, asosiy tayyorgarlikni kuchaytiradi va ma'lum bir fanda o'z-o'zidan o'zlashtirilgan va qayta tiklangan, boshqa fanlarni o'rganish jarayonida talaba tomonidan yangi darajada foydalanishi mumkin bo'lgan tarkibning asosiy qismini ajratishga yordam beradi [5]. O'quv jarayonida fanlararo muvofiqlashtirishni tashkil etishning dolzarbligini hisobga olib, olimlar va o'qituvchilar har bir

kursni o'rganishni talabalarga taklif etilayotgan bilimlarning integrativ xususiyatini anglab etish imkonini beradigan asosiy tushunchalar taqdimoti bilan boshlashni maslahat berishadi [5, b. 166]. Shuning uchun, har bir fan uchun (yoki undan ham yaxshiroq - bir nechta o'zaro bog'liq bo'lgan mavzular uchun) ta'lim tezaurusini yaratish juda muhim, unda asosiy tushunchalarni ajratib ko'rsatish, shuningdek, iloji bo'lsa, ularning o'zaro bog'liqligi va bo'ysunishini aniqlash kerak. Dastlabki darslardagi o'quv materialining bunday tasviri talabani yo'naltiradi, unga yangi va allaqachon ma'lum bo'lgan faktlarni izchil to'liq ma'lumotlar tizimida birlashtirish imkoniyatini beradi, olingan bilimlar bilan taqqoslash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi va har qanday hodisani o'rganishga tizimli yondashuvni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'quv izohli lug'atlarning asosiy funksiyalarini aniqlash uchun lug'atshunoslik va tilshunoslik adabiyotlari tahlil qilindi. Lug'atlarning funksiyalarini so'z ta'rifi, kontekstual tushuntirish, grammatik va stilistik ko'rsatkichlar bilan ta'minlash orqali o'rganildi. Ukrainada ko'plab maxsus maqsadli va tor tarmoqli lug'atlar, xususan, o'quv, ma'lumotnomalar va amaliy nashrlar nashr etilganiga qaramay, ayrim fan sohalari terminologik asoslash

muammosi hali ham o'z yechimini topmagan. Xususan, E.Kupriyanov [3] dissertatsiya tadqiqotida belgilab berilgan antonimik, grammatik, oreografik, orfografik, tarjima, sinonimik, mavzuli, izohli va hokazo. Glossariylar va pedagoglar orasida eng mashhurlari elektron lug'atlar bo'lib, bunga bir qator ob'ektiv omillar sabab bo'ladi. Avvalo, elektron lug'at ta'rif uchun turli xil illyustratsiyalar berishda, shuningdek, atama yoki uning xorijiy analogini qidirishni bir necha soniyagacha qisqartirishda ancha katta imkoniyatlarga ega. Elektron lug'atlarning asosiy afzalliklari qatorida biz uning interaktivligini ham nomlagan bo'lardik, bu esa boshqa foydalanuvchilar tomonidan tahrirlanishi yoki kengaytirilishi mumkin bo'lgan bunday lingvistik konstruksiyalarni yaratish qobiliyatini anglatadi. Elektron lug'atlarni hayotiy sanoat texnologiyasi sifatida yaratish va ulardan foydalanishning turli jihatlarini ko'plab maqolalarda o'rganilgan. Olimlar mavzuning lingvistik jihatlarini ko'rib chiqdilar: Elektron lug'atlar uchun texnologik-dasturiy yechimlar faol ishlab chiqilmoqda [12], [20].

Tadqiqot metodologiyasi. Elektron lug'atlarni rivojlantirishning muhim yo'nalishi Web2 texnologiyasidan foydalanish - elektronni hamkorlikda boyitishdir [16], [18]. Texnik lug'atni aniqlash muammolari [13; 19] tekshirildi. Shu bilan birga, elektron lug'atni kasbiy xarita sifatida yaratish masalasini ko'tarish qiziq [11]. Shuning uchun maqolaning maqsadi ma'lum bir sohadagi bir qator fanlardan to'liq o'quv elektron lug'at yaratish zarurligini asoslash, uning ta'lim makonidagi o'rmini ko'rsatish, ta'lim jarayonlarida to'plash tamoyillari va xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy universitetlarda qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari bilan tanishish o'qituvchi va talaba reproduktiv tizimning qat'iy chegaralarida (ma'ruza va seminarlar) hali ham birga yashaydi, degan fikrni oqlaydi. Bunday sharoitda o'qituvchi o'quv jarayoniga ijodiy tadqiqot usullarini kiriti olmaydi va talaba, aslida, o'zining ijodiy va ilmiy salohiyatini namoyish etish imkoniyatidan mahrum bo'ladi, chunki u faqat "tayyor bilimlarni" oladi va ko'paytiradi. Ushbu muammoni hal qilish olimlar tomonidan [8], [14], [17] integratsion kurslarni o'qitishda nazarda tutilgan bo'lib, ular fikrlash jarayonini rag'batlantiradigan va ijodkorlikni faollashtiradigan, umuman dunyo va xususan, kelajak kasbi haqida to'liq tasavvur hosil qiladigan shaxslararo aloqalarga asoslanishi kerak.

Mening fikrimcha, birinchi qadam predmetning kontseptual asosini aniqlashdan iborat bo'lib, uning elementlari «uning mazmunidagi asosiy fikrlarni aks ettiradi» [5, 166-bet] va shunday guruhlangan va taqdim etilganki, talaba fan bilan tanishganida uning «o'rnatilganligini» zamonaviy dunyo misolida tasvirlashi mumkin. Odessa Milliy Politehnika Universitetining gumanitar fakultetida tahsil olgan "Amaliy jurnalistika" va "Kompleks jurnalistika" o'z mohiyatiga ko'ra integrativ kurslardir, chunki ularni o'zlashtirish uchun talaba bir-biriga bog'liq bo'lmagan va bir-biriga bog'liq bo'lmagan ko'plab fanlardan bilimga ega bo'lishi kerak, masalan: aloqa nazariyasi, ijtimoiy muloqot,

nazariya va jurnalistika tarixi, amaliy nutq madaniyati, tilshunoslik va adabiyotshunoslik asoslari. Birinchi darslardan boshlab universal elektron lug'atdan foydalanish talabalarga fan bo'yicha ular o'rgana boshlagan ba'zi atamalar ularga allaqachon tanish ekanligini tushunishlariga yordam beradi. Kursni bunday idrok etish talaba uchun psixologik qulaylik yaratadi va uni boshqa muammoli masalalarni hal qilishga yo'naltiradi, shu bilan birga, yaxshi tashkil etilgan, fanlararo konseptual apparat turli xil o'quv va tadqiqot muammolarini hal qilish uchun asos bo'ladi.

Binobarin, elektron lug'atga bo'lgan ehtiyoj e'tirozlariga sabab bo'lmaydi. Shuning uchun uni tuzish usullari va qo'llanish o'ziga xosligi haqida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir. Taklif etilayotgan lug'at turini aniqlashda men leksikografik nashrlarning umume'tirof etilgan tasnifiga tayandim [1], [2], [4], [10]. Ta'kidlaymanki, asosiy atamalar to'plangan, kurs bo'limlari bo'yicha aniq tuzilgan va fanlar mazmunini aks ettiruvchi atamalar ro'yxati ko'rinishida taqdim etilgan lug'atni tezaurus deb atash mumkin ("leksikaning kontseptual farqlanishiga ega bo'lgan lug'at"). Unga asoslanib, ushbu leksikografik asarning taqdim etilgan versiyasi endi lug'at-tezaurus deb nomlanadi, bu mening fikrimcha, materialni to'liq, mantiqiy, aniq tuzilgan tizim sifatida o'zlashtirishga yordam beradi va shu tariqa jurnalistikaning asosiy tamoyillarini, shu sohadagi yutuq va muammolarni, zamonaviy dunyo madaniyatining bir qismi va insoniyat mavjud bo'lgan tarkibiy qismi sifatida o'rganishga yordam beradi. Menimcha, lug'at tarjima qilinishi kerak, chunki zamonaviy milliy ta'lim va ilm-fan dunyo miqyosida bilimlarni tarqatish jarayoni bilan shug'ullanishga harakat qilmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, biz keng qamrovli ta'lim elektron degan xulosaga kelishimiz mumkin resurs sifatida tuzilgan ma'lum bir fan sohasi (yoki tegishli fanlar uchun) uchun lug'at o'quvchilarga dunyoning zamonaviy ilmiy manzarasini tizimlilik va birligida tushunishga yordam berishi kerak. Mantiqiy va tematik printsiplarga asoslanib, bunday lug'at aniq tuzilgan bo'lishi, ierarxik tarzda tartibga solinishi kerak, masalan, leksik-semantik guruhlar doirasidagi umumlashtirish darajasiga qarab: asosiy atamalar (dominantlar) ma'lum bir mavzu sohasida asosiy tarkib agenti bo'lib xizmat qiladi va ularga bo'ysunadigan boshqa birliklar (dominantlarning subdominantlarini to'liq ochib beradi). Ushbu leksikografik asarning universalligini atamaning ta'rifi, imlo va talaffuz qoidalari, bir necha tillarga tarjimasi kabi turli jihatlar bilan yoritib berish orqali ko'rsatish mumkin. Shuningdek, lug'atlarni yaratishda gamifikatsiyaning turli jihatlarini, ularning ochiq manbalardan doimiy yangilanib turishini va ochiq ma'lumotlardan foydalanishni o'rganish istiqbolli. Mening fikrimcha, bunday urinish fanlarni yaqinlashtirish va ta'limga integratsiyalashgan usullarni joriy etish yo'lidagi qadam bo'ladi. Shu bilan birga, odamlar va atrof-muhit o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etadi.

ADABIYOTLAR

1. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие для студентов и аспирантов вузов, слушателей ФПК и слушателей послевузовской психолого-педагогической пере-подготовки преподавателей вузов / М. В. Буланова-Топоркова и др. Ростов н/Д : Феникс, 2002. 544 с.
2. Капранов Я. В. Типологічна класово-видова організація лексикографічних джерел. Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. 2014. Вип. 25, С. 183–198. URL :http://nbuv.gov.ua/UJRN/psptkl_2014_25_19 (дата звернення: 28.11.2019).
3. Купріянов С. В. Українська термінологічна підсистема «Гідротурбіни» як об'єкт комп'ютерного словника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : спец. 10.02.01 «Українська мова», Харків: Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2011. 20 с.
4. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура : монография. М.: КомКнига, 2006. 256 с.
5. Гринев С. В. Основы лексикографического описания терминологии : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филол. Наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». М.: МГУ, 1990. 43 с..

6. Селіванова О. А. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
7. Словник журналіста : терміни, мас-медіа, постаті / Ю. М. Бідзіля та інші. Ужгород: Закарпаття, 2007. 220 с.
8. Собко Я. М. Теоретичні та методичні основи інтегративних курсів у професійно-технічній освіті : монографія. Львів. 2006. 332 с.
9. Шевченко Л. І., Дергач Д. В., Сизонов Д. Ю. Медіалінгвістика: словник термінів і понять. Вид. 2-ге, випр. і доп. К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. 380 с.
10. A Practical Guide to Lexicography, Terminology and Lexicography Research and Practice / Sterkenburg P. V. ed. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003. XII. 459 p.
11. Atkins B. T. S. Putting lexicography on the professional map: Training needs and qualifications of career lexicographers. EURALEX '92 Proceedings. Tampere : Tampereen Yliopisto, 1992. C. 519.
12. Chijiwa H., Isoe T. Electronic dictionary and information displaying method, incorporating rotating highlight styles : U.S. Patent. No. 6,085,204. 4 Jul 2000.
13. Chung T. M., Nation P. Identifying technical vocabulary. System 32.2. 2004. P. 251–263.
14. Cooper L. Orrell J., Bowden M. Work integrated learning: A guide to practice. Routledge. 240 p.
15. Dziemianko A. Paper or electronic? The role of dictionary form in language reception, production and the retention of meaning and collocations. In International Journal of Lexicography. 2010. № 23 (3). P. 257–273.
16. Integrated E-Learning: Implications for Pedagogy, Technology and Organization / Jochems W. et al. Routledge. 2004. 207 p.
17. Kwary D.A. A hybrid method for determining technical vocabulary. System, 39.2. 2011. P. 175–185.
18. Levy M. Electronic dictionary and language interpreter : U.S. Patent. No. 4,158, 236. 12 Jun. 1979.
19. Maki W. S., McKinley L. N. Thompson A. G. Semantic distance norms computed from an electronic dictionary (WordNet). In Behavior Research Methods, Instruments, & Computers. 2004. Aug.; № 36(3), 2004. P. 421–431.
20. Penteroudakis J. E., Richardson S. Creating an electronic dictionary using source dictionary entry keys: U.S. Patent. No. 6,651,220. 18 Nov. 2003.